Holokaust u Nezavisnoj Državi htvatskoj

Žufić, David

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:077098

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Image not found or type unknown

Repository / Repozitorij:

Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula

zir.nsk.hr

Image not found or type unknown

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

DAVID ŽUFIĆ

HOLOKAUST U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

Završni rad

Pula, 2016.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

DAVID ŽUFIĆ

HOLOKAUST U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

Završni rad

JMBAG: 0303035405, redoviti student
Studijski smjer: preddiplomski studij povijesti

Predmet: Uvod u hrvatsku suvremenu povijest
Znanstveno područje: humanističke znanosti
Znanstveno polje: povijest
Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: doc. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2016.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani David Žufić, kandidat za prvostupnika povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 20. rujna 2016. Student

_____

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, David Žufić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom Holokaust u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 20. rujna 2016. Potpis

_____

Sadržaj

Uvod ……..... 5
1. Židovi na prostoru Hrvatske do 1941. godine ……..…..... 6
2. Travanjski rat: poraz Jugoslavije i proglašenje Nezavisne Države Hrvatske 12
3. Rasno zakonodavstvo 14
4. Protužidovsko djelovanje 18
5. Židovi na područjima pod talijanskom kontrolom 23
6. Alojzije Stepinac 26
Zaključak ……..... 30
Literatura ……..... 31
Sažetak ……..... 32
Abstract ……..... 33

Uvod

Ovaj završni rad bavi se razdobljem holokausta nad židovskim narodom koji je provodila vlast Nezavisne Države Hrvatske (NDH) uz aktivnu pomoć i suradnju nacističke Njemačke. Iako današnjem shvaćanju pojma holokausta uz Židove valja pridodati i ostale žrtve koje su jednako tako zahvaćene rasnim zakonima i genocidnom politikom, s obzirom na duljinu koju iziskuje istraživanje odnosa vlasti NDH prema Romima, Srbima i Hrvatima kao političkim neistomišljenicima, ovaj će rad obraditi isključivo židovsko pitanje. Holokaust je grčka riječ koja znači „potpuno spaljen“. U antici je, kod Grka i Rimljana, označavala žrtvu paljenicu bogovima ili dušama pokojnika.[1]

Danas se većina povjesničara slaže da se donošenje odluke o istrebljenju svih onih koji nisu spadali u „rasno čistu zajednicu“ ne može pripisati jednoj odluci u jednom određenom trenutku. Usuglašeno je mišljenje da je proces donošenja odluka bio postupan. U novije vrijeme za ova događanja sve je uobičajeniji pojam „šoa“, rijetka prastara riječ koja u apokaliptičkim vizijama starozavjetnih knjiga izražava totalno zlo među narodima, pustošenje kakvoga još nije bilo, a može se dogoditi samo jednom i nikada više.[2]

Rad je zamišljen tako da će najprije biti iznesen povijesni pregled bitnih odrednica obitavanja židovskog naroda na hrvatskim prostorima do 1941. godine. Potom će se ukratko spomenuti najvažnija zbivanja iz Travanjskog rata, obradit će se rasno zakonodavstvo koje je dalo pravnu podlogu progonima Židova te će se govoriti o njihovim sveobuhvatnim stradanjima i njihovoj prisutnosti na području pod talijanskom kontrolom. Također, rad će se osvrnuti na pitanje uloge zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca tijekom ratnih godina. U zaključku će ukratko biti riječi o uzaludnim pokušajima spašavanja ustaške države i razmišljanjima o posljedicama Drugog svjetskog rata.

[1] Goldstein, Ivo, *Holokaust u Zagrebu*, Novi liber, Židovska općina Zagreb, Zagreb, 2001., 3.
[2] Isto.

1. Židovi na prostoru Hrvatske do 1941. godine

Židovi se od vremena njihove prve dijaspore počinju naseljavati u rimske kolonije u hrvatskim krajevima. O srednjovjekovnim židovskim zajednicama u Hrvatskoj pronađeni su dokumenti koji svjedoče o postojanju tzv. židovskih zakona u vrijeme vladavine dinastije Arpadovića.[3] Prvi podaci o negativnom odnosu prema Židovima u Hrvatskoj mogu se naći u srednjovjekovnoj legendi o Zvonimiru kojeg su ubili Hrvati, koji „počeše na Zvonimira upiti kakono Židove vapiše na Isukrsta" – kako Židovi trpe pravednu kaznu, tako su morali i Hrvati, jer su, navodno, ubili svoga kralja. O odnosu stanovnika Zagreba prema Židovima svjedoči Zagrepčanin Mihael Oprašnić kada sugrađanina Domka Perovića 1509. godine pita: „Zašto me pljuješ i kašlješ na mene kao da sam Židov?"[4]

Na zagrebačkom Gradecu u 14. i 15. stoljeću postojala je mala židovska zajednica koja nije brojila više od desetak obitelji.[5] Godine 1527. protjerani su iz Zagreba te su iste godine nakon izbora Habsburgovaca morali napustiti Hrvatsku.[6] Otada su u Zagrebu Židovi tek povremeni prolaznici, a tek u drugoj polovici 18. stoljeća počinju dolaziti u neke sjevernohrvatske gradove, uglavnom na sajmove kao putujući trgovci. Prvi iskazi protužidovske nesnošljivosti u Zagrebu bili su prosvjedi zagrebačkih trgovaca 1769. i 1780. godine protiv konkurencije – radilo se ponajprije o trgovcima Srbima – „pravoslavnima", ali i o Židovima. Svoju su pobunu katolički trgovci obrazlagali kršenjem njihovih starih prava i religioznim argumentima.[7] Nakon što je car Josip II. 1782. donio Edikt o toleranciji, Židovi stječu pravo naseljavanja u svim zemljama Habsburškog Carstva. Iako je prvi „tolerirani" Židov došao u Hrvatsku 1786. godine, naseljavanje je teklo sporo zbog dugotrajne administrativne procedure dobivanja dozvole.[8] Godine 1806. osnovana je Židovska općina u Zagrebu, a tri godine poslije dolazi prvi rabin.[9] Đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer javno iskazuje divljenje za židovsku etiku, kulturu i druge vrednote, prijateljuje s nekim rabinima, član je đakovačke „Hevra Kadiše", ali u privatnim pismima Franji Račkom

[3] Švob, Melita, *Židovi u Hrvatskoj*, K.D. Miroslav Šalom Freiberger; Židovska općina Zagreb, Zagreb, 1997., 13.
[4] Goldstein, Ivo, „Antisemitizam u Hrvatskoj: Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj", *Antisemitizam, holokaust, antifašizam*, ur. Ognjen Kraus, Židovska općina Zagreb, Zagreb, 1996., 13.
[5] Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 24.
[6] Švob, 14.
[7] Goldstein, „Antisemitizam u Hrvatskoj: Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj", 14.
[8] Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 24.
[9] Isto.

tvrdi da su Židovi „izrodi čovječanstva, neprijatelji kršćanstva, lihvari, mađaroni, narodne izdajice, nemoralne i smrdljive individue…“ Strossmayerov filosemitizam bio je za njegova života općepoznat, a njegovi prezirni stavovi o Židovima izašli su u javnost tek poslije njegove smrti.[10] Nova pobuna protiv Židova uslijedila je 1838. godine, kada dvjesto zagrebačkih trgovaca, okupljenih u cehovskom zboru, traži njihov izgon iz grada. Došlo je do demonstracija, neki su Židovi zlostavljani, neki bili i prognani.[11]

Mnogobrojni hrvatski Židovi aktivno su sudjelovali u revolucionarnim događanjima 1848. i 1849. godine na strani bana Jelačića, a on se zauzvrat borio protiv antisemitskih ispada i zauzimao da Židovi dobiju građanska prava.[12] Židovi su u banskoj Hrvatskoj puna građanska prava stekli 1873., čime su u društvenom i poslovnom svijetu s ostalima bili potpuno ravnopravni. Bilo je to vrijeme intenzivnog useljavanja Židova u Hrvatsku iz drugih dijelova Monarhije, ponajviše iz Ugarske. Stoga nije slučajno da će krajem 19. stoljeća antisemitski ispadi u tisku biti učestali. U Hrvatskoj je postojao zazor od Židova koji, barem u prvoj generaciji doseljenika, govore ponajviše mađarskim ili njemačkim, što pogađa osjetljivost sudionika u hrvatskom nacionalnom pokretu u vrlo kompliciranim političkim i kulturnim prilikama druge polovice 19. stoljeća.[13] Bile su ukorijenjene i predrasude o Židovima kao varalicama. Najdublji je bio vjerski zazor, kao posljedica ostatka srednjovjekovnog vjerovanja da su Židovi ubili Krista i da svi Židovi moraju za vječna vremena zbog toga ispaštati. I mnogi su Židovi znali poticati takve predrasude samoizolacijom koja je razloge nalazila u vrlo raznolikim motivima, od ortodoksno-vjerskih do želje da zbog predrasuda i nesnošljivosti šire zajednice kontaktiraju samo međusobno. Ipak, na duži rok, te su barijere polako padale ili su se smanjivale. Na tempu kojim su Židovi stjecali ravnopravnost te na odnosu hrvatske većine prema židovskoj manjini, testirao se i testira se napredak i jačanje modernog građanskog društva u Hrvatskoj. U tom su procesu stalno nazočna dva oprečna gledišta – jedno nesnošljivo, nedemokratsko, blisko autoritarizmu, klerikalizmu, tradicionalizmu, kasnije i rasizmu, drugo liberalno-demokratsko i modernizatorsko.[14]

[10] Goldstein, „Antisemitizam u Hrvatskoj: Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj“, 14. Prema: *Omanut*, 10/1938; L. Glesinger, *J. J. Strossmayer*, *Židov*, 27/1938.
[11] Isto, 14.
[12] Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 25.
[13] Goldstein, „Antisemitizam u Hrvatskoj: Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj“, 13.
[14] Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 29.

Postoji primjer novinskog lista *Sriemski Hrvat* koji u svakom broju daje protužidovsku priču iz svakodnevnog života. Obično se tu radi o poštenom hrvatskom seljaku imenom Marko, a vrlo često se spominje Leopold za kojeg se ne kaže da je Židov, ali se podrazumijeva.[15] Antisemitski ispadi uglavnom su se događali u Osijeku i Zagrebu, gdje su židovske zajednice bile i najveće, te u Sisku.[16] Cionizam se brzo i snažno razvio u Hrvatskoj.[17] Tada se među mlađom židovskom populacijom poticalo školovanje i studiranje liječničkog i odvjetničkog zanimanja. To im je omogućilo sudjelovanje u gospodarskom i kulturnom životu i razvoju zemlje.[18]

Najžešće antisemitske izjave na prijelomu stoljeća davao je pravaš Grga Tuškan. Jedan od značajnijih antisemitskih ispada bio mu je onaj na Prvom hrvatskom kongresu u rujnu 1900. godine u Zagrebu, kada je za bijedu širokih slojeva optužio isključivo Židove i njihov kapital, ali za njime se nisu poveli drugi sudionici kongresa.[19] Novinski list *Glas naroda* u jednom broju iz 1902. godine posebice je zanimljiv što optužuje Židove za međunarodnu moć, a ista retorika pojavit će se kasnije u Protokolima sionskih mudraca.[20] U istom listu u više se brojeva iste godine na prvoj ili posljednjoj stranici objavljuje geslo: „Hrvatski narode! Drži se na svakom mjestu lozinke 'Svoj k svome' i kupuj samo kod kršćanskih trgovaca i obrtnika.“ No ovakvi pozivi na bojkot bili su rijetki jer kako Goldstein kaže: „Očigledno je građanska svijest čak i najljućih židovskih protivnika već toliko narasla da im je bilo jasno, uzimajući u obzir i dosegnutu razinu društvene sigurnosti u Monarhiji, kako

[15] Autor spominje da Ante Pavelić koristi istu retoriku u pripovijetki *Liepa Plavka* iz 1935. godine: “Leopold traži osigurninu, loše govori hrvatski, on je 'nesretni lihvar koji je već sve selo naše izsisao, kao pijavica, ta svjetska varalica…' Potom mu se ruga: ‘Leopolde, Leopolde, al’ ćeš nasjesti, mnoge si izvarao, pravo je da i ti jedanput nasjedneš.’“ Goldstein, „Antisemitizam u Hrvatskoj: Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj, 18-19.

[16] Isto, 16. „Zagreb se između 1850. i 1941. u demografskom, kulturnom i znanstvenom pogledu razvijao brže od bilo kojeg drugog hrvatskog grada, pa je i židovska zajednica u njemu rasla i razvijala se brže od bilo koje druge u Hrvatskoj.“ Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 25-26.

[17] Cionizam je židovski svjetski pokret s ciljem nacionalnoga preporoda i stvaranja neovisne židovske države Izrael u Palestini. Utemeljio ga je Theodor Herzl u 19. stoljeću.

[18] Švob, 17.

[19] Goldstein, „Antisemitizam u Hrvatskoj: Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj“, 20.

[20] Isto, 24. U vrijeme održavanja prvog cionističkog kongresa u Baselu 1897. godine navodno su se održale 24 sjednice (prema nekim verzijama 27) iz kojih je proizišao spis nazvan Protokoli sionskih mudraca. Na tim su sjednicama Židovi i masoni navodno planirali uništavanje kršćanske civilizacije i stvaranje svjetske države pod židovsko-masonskom vlašću. Liberalizam i socijalizam trebali su biti sredstvo za podčinjavanje kršćanstva; ako bi ove subverzivne radnje propale, trebalo je organizirati sabotaže diljem Europe. Eventualno je dokazano da su Protokoli sionskih mudraca falsifikat koji je napravila ruska carska tajna služba, ali to nije spriječilo antisemitske struje da se prestanu pozivati na taj dokument. Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 4.

izgoni nisu mogući – stoga je Židove trebalo izolirati."[21] Nadalje, treba spomenuti da je čak i Stjepan Radić imao svojih antisemitskih ispada.[22]

Činjenica da se najžešći antisemitski ispadi događaju ne u Zagrebu, gdje je koncentracija svakovrsnih događanja daleko najveća, nego u Sisku, svjedoči o tome da tako oštra antisemitska haranga nije bila društveno najpoželjnije ponašanje. Židova u sjevernoj Hrvatskoj, a pogotovo u čitavoj Hrvatskoj, nije bilo mnogo niti su bili toliko moćni kao u drugim dijelovima Monarhije ili u drugim europskim državama. Složeni međunacionalni i unutarmonarhijski odnosi te činjenica što je dobro ustrojena vlast održavala socijalni mir pridonijelo je smanjivanju mogućnosti da antisemitizam u Hrvatskoj ojača kao u nekim drugim europskim zemljama i da dođe do progona.[23]

Pred Prvi svjetski rat, sve do dvadesetih godina, bjelovarski novinar Milan Obradović, objavljuje čitav niz antisemitskih pamfleta u kojima se zalaže da se Židovima otkaže gostoprimstvo te da se prognaju iz Hrvatske.[24] U vrijeme Prvog svjetskog rata židovska javnost bila je uvjerena da dolaze bolja vremena. Prve nade tome dala im je Balfourova deklaracija 1917. godine. U Zagrebu je počeo izlaziti list *Židov* čije je uredništvo kao glavni zadatak navelo suzbijanje rastućih antisemitskih tendencija. No kako se bližio kraj rata, tako je situacija bila sve teža. Stanovništvo je siromašilo i prijetila je glad. Ljutnja se okrenula protiv Židova i pojačali su se antisemitski ispadi.[25] Sljedećih se godina stanje postupno smirivalo, baš kako su

[21] Goldstein, „Antisemitizam u Hrvatskoj: Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj", 25.

[22] Stjepan Radić u svom tekstu Židovstvo kaže sljedeće: „Mi Slaveni ne možemo i ne smijemo nikako dozvoliti, da ikoji član židovstva … bude našim narodnim predstavnikom i vođom. Mjesto antisemitizma imali bismo dakle najstrože provesti asemitizam: mjesto nedostojne borbe protiv Židova najuztrajniji rad bez Židova…" Goldstein spominje da Radić ne razmišlja o protjerivanju Židova nego priželjkuje da mjesta u društvu i privredi koja drže Židovi svojim znanjima i sposobnosti izbore Slaveni. Godine 1916., 1917. i 1918. govorio je u Saboru često protiv lihvarenja i rekvizicija – ponekad bezočno napada Židove („vlada ureduje kao prije, seljaštvo gine kao prije, čifutarija se obogaćuje kao prije"), s druge strane u Saboru je 1917. izrekao i sljedeće: „K meni su dolazili naši ljudi i govorili – poslije rata morate dobru dozu antisemitizma staviti u vašu stranku, pak ćete imati jaku stranku. To ja ne bih mogao nikada učiniti, jer držim, da je to jedna groznica…" Stoga, mišljenja sam da možemo zaključiti da Radić koristi antisemitizam da bi se dodvorio eventualnim novim podržavateljima i zbog toga što je antisemitizam kao pojava bila uobičajena, svakodnevna pojava u ono vrijeme. No, zadnji citat govori u prilog tome da je unatoč svemu Radić sačuvao dozu ljudskosti. Isto, 25; 29-30. Također vidi Goldstein, Ivo, „Stjepan Radić i Židovi", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 1, (29) 1996.

[23] Goldstein, „Antisemitizam u Hrvatskoj: Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj", 27-28.

[24] Isto, 28.

[25] U kolovozu 1918. godine dogodile su se protužidovske demonstracije u Daruvaru. Povod je navodno bio taj da je neki pjevač, Židov, pjevao njemačke pjesme. Skupila se gomila koju je prema riječima izvjestitelja poticao i organizirao katolički svećenik dr. Legin i vikala: "Dolje židovska bagaža", "Dolje Židovi lopovi", "Sve Židove na vješala", ali se potom i razišla. Bilo je i pojedinačnih ispada – kotarski pristav Novske Mihovil Vuković je u vlaku govorio kako Židove treba istrijebiti, uništiti, ubiti, istjerati. Najvažniji izgredi takve vrste bile su izjave Stjepana Radića koji je u studenom 1918. godine na skupštinama HSS-a u Koprivnici i Dugom Selu, prema pisanju "Doma", savjetovao sljedeće –

ratne rane pomalo zacjeljivale. U kasnijim dvadesetima i u početku tridesetih godina javnih je antisemitskih ispada bilo mnogo manje.[26]

Hrvatsku je tridesetih godina zahvatio novi i u konačnici ubojitiji val antisemitizma. Antisemitski ispadi postajali su sve češći pod utjecajem nacističke propagande, a jedan od prvih zapaženijih incidenata dogodio se u travnju 1933. u Münchenu kada je tamošnje nacionalsocijalističko glasilo *Völkischer Beobachter* objavilo na hrvatskom i njemačkom poziv da se, kao odgovor na židovski bojkot njemačke robe, bojkotiraju židovske prodavaonice u Zagrebu.[27] U tom desetljeću pojavljuju se u Hrvatskoj novinski listovi kojima je jedini cilj upućivati besmislene optužbe protiv Židova. Tako se primjerice tvrdi da su Židovi uz pomoć masonskih loža nadomak ovladavanja zemljom i narodom koji ih okružuje.[28] Postoji primjer lista *Nezavisnost* koji tvrdi da su Židovi "najveće zlo u hrvatskoj privredi" te da treba "osigurati pravo na gospodarski razvoj, jer su do sada ta mjesta zauzimali Židovi".[29] *Mlada Hrvatska* je pisala: "Svjesni Hrvati kupuju samo kod domaćih ljudi. Tko kupuje kod tuđinca domovinu svoju prodaje."[30] Opća misao tih listova bila je da Židovi imaju velik utjecaj u svijetu.

Prema pisanju u listu *Židov* 1934., Jugoslavija je i dalje bila "zemlja koja je najmanje zatrovana antisemitizmom…"[31] To se stanje počelo mijenjati po atentatu na kralja Aleksandra 1934. godine. Naslijedio ga je bratić Pavle Karađorđević, koji je htio održati Jugoslaviju izvan rata koji se ubrzano približavao, pa je stoga bio popustljiv prema desničarima i nacistima.[32] Godine 1934. Njemačka je sklopila trgovinski sporazum s Jugoslavijom u kojem je razmjenom dobivala jugoslavenske poljoprivredne proizvode, a zauzvrat davala industrijsku robu.[33] Njemački utjecaj u jugoslavenskim krugovima vlasti sve je više rastao. Kako Goldstein piše: "Nijemci su još u proljeće 1938. godine, *Anschlussom* Austrije postali susjed Jugoslavije, a do

---

govoreći o uništavanju židovske imovine: "Nemojte za Boga uništavati! Zašto bi uništavali što je vaše? Nije dosta da Židove opljačkate, treba im kožu oderati. [...] Otjerajte ih, onemogućite ih!" Međutim, za koju godinu, u ranim dvadesetima, u zrelo doba svoje političke karijere, Radić je opet promijenio mišljenje i nastojao relativizirati prijašnje stavove o Židovima. Pomirba je rezultirala i nekrologom Stjepanu Radiću u beogradskom "Jevrejskom glasu" koji je završio sa: "Slava Stjepanu Radiću!" Isto, 29-31

[26] Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 31.

[27] Isto. Prema: *Hrvatski nacionalni bojkot Židova – Völkischer Beobachter*, 18. April 1933; Freidenreich, Harriet Pass, *The Jews of Yugoslavia. A Quest for Community*, Philadelphia, 1979., 185.

[28] Isto, 35.

[29] Isto, 39. Prema: Mlada Hrvatska, 1/1936.

[30] Isto. Prema: *Mlada Hrvatska*, 33/1937 ; 2/1938. i dr.

[31] Isto, 35. Prema: *Židov*, 4/1934.

[32] Goldstein, Ivo, *Povijest 21: Hrvatska povijest*, EPH, Zagreb, 2008., 359.

[33] Isto, 365.

početka 1941. godine zavladali su većim dijelom Europe. Mađarska, Rumunjska i Bugarska, izložene pritiscima, pristupile su Trojnom paktu, Italija je već bila okupirala Albaniju i zaratila s Grčkom, čime se Jugoslavija našla u potpunom osovinskom okruženju. Treći Reich u to je vrijeme na vrhuncu moći: Europa je bila pokorena. Velika Britanija ostala je jedini protivnik, jer je Francuska kapitulirala, a SSSR je bio njemački saveznik. Rastao je pritisak na Jugoslaviju da i ona, pristupom Trojnom paktu, postane dio Hitlerova 'novog europskog poretka'."[34]

Antisemitizam u Hrvatskoj je od druge polovice tridesetih počeo poprimati goleme razmjere. Zagrebački list *Smotra slavenske politike* bunio se što su se antisemitske ideje javno propagirale: "Kako onda izgleda importirani pokušaj, da se našemu narodnu nametne tuđi nazor…Nama je prilično svejedno, pripada li netko ovoj ili onoj rasi, ovome ili onome narodu…"[35] Nova jugoslavenska vlada Cvetković-Maček popuštala je pred njemačkim pritiskom i ujesen 1940. donijela prve protužidovske zakone – ograničenje broja židovskih studenata (*numerus clausus*) na sveučilištima i zabranu bavljenja veletrgovinom prehrambenim proizvodima.[36] Naposljetku je, putem tajnih naredbi, Židovima zabranjeno služenje u zračnim snagama, a židovskim časnicima u drugim granama oružanih snaga bilo je otežano polaganje ispita potrebnih za napredovanje.[37] U Banovini Hrvatskoj desne tendencije sve su više jačale, ali Židovi nisu htjeli pokazati nikakvo protivljenje zbog tradicionalnih antagonizama prema njima. Tada su bili česti prelasci Židova na drugu vjeru, ali i to ih kasnije nije spasilo – a židovske zajednice bi se odricale "vjerskih otpadnika". Ratna zbivanja sve su se više približavala hrvatskim prostorima, a sljedeća rečenica ponajbolje opisuje vladajuće raspoloženje među hrvatskim Židovima: "Tješi nas tek jedno – naša savjest je čista i mi vas uvjeravamo da nismo usprkos svemu izgubili nadu u bolju budućnost."[38]

[34] Isto, 366.
[35] Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 52. Prema: *Smotra slavenske politike*, Zagreb 85, 1. 10. 1938.
[36] Goldstein, *Povijest 21: Hrvatska povijest*, 364.
[37] Tomasevich, Jozo, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941 – 1945: okupacija i kolaboracija*, EPH, Novi liber, Zagreb, 2010., 648.
[38] Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 87. Prema: Altarac Hadji-Ristić*, Veliki humanist*.

2. Travanjski rat: poraz Jugoslavije i proglašenje NDH

Dana 25. ožujka 1941. u Beču je potpisan sporazum o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu. U noći 26/27. ožujka grupa probritanski orijentiranih časnika izvršila je državni udar. Istog jutra izbile su u Beogradu i većim gradovima Srbije – dijelom spontane, dijelom potaknute od Britanaca i ponegdje organizirane od komunista – višednevne demonstracije. U Hrvatskoj ih pak gotovo nije bilo, tek su mjestimice nešto organizirali komunisti, primjerice u Splitu, Karlovcu, Slavonskom Brodu, na Sušaku. Prosvjednici nose parole "Bolje rat nego pakt", "Bolje grob nego rob". Prijestolonasljednik Petar II. proglašen je punoljetnim te preuzima kraljevske prerogative. Adolf Hitler odlučno je reagirao i ustanovio da Jugoslaviju treba uništiti kao državu. O tim je planovima odmah obavijestio talijansku, mađarsku i bugarsku vladu. Sve su one imale pretenzije na dijelove jugoslavenskog teritorija, tako da je Hitler s pravom mogao računati na njihovu pomoć u napadu. Vojna ofenziva dobila je kodno ime "Direktiva 25". Napad je počeo 6. travnja njemačkim bombardiranjem Beograda. Njemačke, talijanske, mađarske i bugarske kopnene snage sa svih su strana istovremeno prodrle u zemlju. Jugoslavenska vojska gotovo da i nije pružala otpor. Bila je demoralizirana slabom pripremljenošću, nadmoćnošću neprijatelja i moralno razgrađena socijalnim antagonizmima te nacionalnim trzavicama i podvajanjima. Visoki vojni kadar bio je antikomunistički nastrojen te je apsolutizirao francusko i osobito srpsko ratno iskustvo iz Prvoga svjetskoga rata, posve odbacujući modernu njemačku vojnu doktrinu "Blitzkrieg" i ne pripremajući ni svoje podčinjene ni vojsku na takav način ratovanja. Nije bilo dovoljno ni oružja, streljiva, pa čak ni opreme (odjeće i obuće bilo je uoči Travanjskog rata samo za dvije trećine potencijalnih jedinica). Srpski oficiri i političari optužili su druge narode, posebice Hrvate, da su počinili izdaju, a oni se nisu željeli boriti za državu koju nisu smatrali svojom. Kralj Petar s članovima vlade pobjegao je 14. travnja iz zemlje, ponijevši sa sobom ukupne zlatne rezerve državne blagajne. Tri dana kasnije vojska je potpisala bezuvjetnu kapitulaciju.[39]

Uoči napada na Jugoslaviju njemački izaslanici nisu uspjeli nagovoriti Vladka Mačeka da Hrvatska seljačka stranka formira separatističku i kolaboracionističku vladu u Hrvatskoj. Zadržao je neutralan stav "Kada se veliki biju, malima je mjesto

[39] Goldstein, *Povijest 21: Hrvatska povijest*, 367-369.

pod stolom" i pozvao je hrvatski narod da se novoj vlasti pokorava i surađuje s njom te je tek kasnije uvidio da je njegova izjava bila vrlo pogrešna.[40] U svojim je memoarima ustvrdio kako je "krvoločni ustaški pokret uspostavio teroristički režim".[41] Bivši austrougarski časnik Slavko Kvaternik, jedan od vođa nacionalističkog pokreta u zemlji, na Radio Zagrebu, u nazočnosti i dogovoru s opunomoćenikom vlade Trećega Reicha Edmundom Vessenmayerom, pročitao je tekst o proglašenju Nezavisne Države Hrvatske: "Hrvatski narode! Božja providnost i volja naših saveznika te mukotrpna i višestoljetna borba hrvatskog naroda i velika požrtvovnost našeg poglavnika dr. Ante Pavelića, te ustaškog pokreta u zemlji i inozemstvu odredili su da danas pred dan uskrsnuća Božjega Sina uskrsne i naša Nezavisna Država Hrvatska…"[42] Pavelić je 16. travnja stigao u Zagreb i formirao prvu vladu NDH. S titulom "poglavnik NDH" za sebe je uzeo mjesto premijera i ministra vanjskih poslova. Vojnički upad Hitlera u Jugoslaviju i osnivanje nove države nisu samo produbili ovisnost o silama Osovine – NDH je to morala skupo platiti teritorijalnim ustupcima Italiji, kao i stalnom okupacijom trupa sila Osovine.[43]

[40] Kao što je to isprva bio slučaj i s većinom hrvatskog građanstva koje je u prvim danima izrazilo podršku i pristalo uz NDH. Prema njemačkim procjenama o javnoj podršci, ustaše je podržavalo 2% pučanstva. Blažević, Robert; Alijagić, Amina, "Antižidovstvo i rasno zakonodavstvo u fašističkoj Italiji, nacističkoj Njemačkoj i ustaškoj NDH", *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, ur. Nenad Hlača, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2010., 884. Prema: Cohen, Phillip J., *Tajni rat Srbije: Propaganda i manipuliranje poviješću*, Ceres, Zagreb, 1997., 144. U tome je bitna razlika između NDH i totalitarnih režima u Njemačkoj i Italiji koji su imali masovnu podršku izmanipulirane svjetine. Stoga o NDH možemo govoriti kao o tiraniji. Isto, 884-885.

[41] Goldstein, *Povijest 21: Hrvatska povijest*, 369.

[42] Isto.

[43] Isto, 370.

3. Rasno zakonodavstvo

Budući da se cjelokupna unutarnja politika NDH temeljila na politici nacionalsocijalističke Njemačke i fašističke Italije, ustaški dužnosnici su i cijelo zakonodavstvo prilagodili njemačkom, odnosno talijanskom, pa tako i zakonske odredbe koje su se ticale nacionalne i rasne isključivosti.[44] Rasna politika se od početka ugrađivala u pravni sustav koji je u svom krajnjem ostvarenju trebao dovesti do "čistog hrvatskog životnog prostora".[45] Stoga, držim da je potrebno spomenuti i opisati neke od zakonskih odredaba.

1. *Zakonska odredba za obranu naroda i države* – bila je temelj sustava političkog terora, od masovnih strijeljanja talaca do osnivanja logora.[46] Njome se utvrdilo da svatko "tko na bilo koji način povrijedi ili je povrijedio čast i životne interese hrvatskog naroda ili na bilo koji način ugrozi opstanak NDH ili državne vlasti, pa makar djelo i ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem zločinstva veleizdaje" i "tko se učini krivcem zločina u točki 1. ima ga stići kazna smrti". Istom zakonskom odredbom predviđeno je osnivanje "izvanrednih narodnih sudova", koji su zakonskom odredbom od 17. svibnja prerasli u prijeke sudove.[47] Već 5. srpnja Pavelić je podrobnije odredio nadležnosti prijekih sudova. Oni su dobili zadatak da kažnjavaju osobe koje ugrožavaju NDH "pisanjem, tiskanjem, izdavanjem ili širenjem knjiga, novina, proglasa, letaka ili slika ili na bilo koji drugi način vrše promidžbu protiv hrvatske države, zatim osobe koje rade da se neki dio NDH odcijepi iz cjeline ili rade da se promijeni današnje državno uređenje ili društveni poredak u državi, ili da se uguši ustaški poredak".[48]

2. *Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti* – u njoj se utvrđuje pojam arijsko podrijetlo. Prema tekstu odredbe, arijskog je podrijetla "osoba koja potječe od predaka, koji su pripadnici europske rasne zajednice ili potječu od potomaka te

[44] Blažević, Alijagić, 903.
[45] Matković, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2002., 176.
[46] Goldstein, *Povijest 21: Hrvatska povijest*, 378.
[47] Blažević, Alijagić, 903-904.
[48] Matković, 178-179.

zajednice izvan Europe." Propisuje se i postupak utvrđivanja "arijskog podrijetla" i detaljno se precizira koje se osobe smatraju Židovima.[49]

3. *Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda* – njome se zabranjivalo sklapanje braka između Židova i drugih osoba nearijskog podrijetla s osobama arijskog podrijetla. Mogla se tražiti "posebna dozvola za sklapanje braka" koju je moglo izdati "Ministarstvo unutarnjih poslova po saslušanju rasnopolitičkoga povjerenstva", ali je broj takvih slučajeva koji je dospio u proceduru ustaške administracije bio relativno malen i redovito je rješavan negativno. Izričito je zabranjeno "izvanbračno spolno općenje Židova ili ine osobe, koja nije arijske krvi, sa ženskom osobom arijskog podrijetla". Ako se muška nearijska osoba ogriješila o ovu zabranu počinila je "zločin oskvrnuća rase", a to se kažnjavalo "zatvorom ili tamnicom". U "naročito teškim slučajevima, napose ako se radi o silovanju nevine djevojke, može se izreći smrtna kazna".[50] Nadalje, tom je odredbom zabranjeno zapošljavanje arijskih žena mlađih od 45 godina u židovskim kućanstvima. Također je naređeno je da svi oni koji su nakon 1. prosinca 1918. godine promijenili svoje prezime, uzmu svoje prvo prezime.[51]

4. *Zakonska odredba o državljanstvu* – njome je zaokružena diskriminacija Židova. Državni pripadnik NDH je "osoba, koja stoji pod zaštitom NDH", a državljanin NDH je samo "državni pripadnik arijskog porijetla, koji je svojim držanjem dokazao, da nije radio protiv oslobodilačkih težnja hrvatskog naroda i koji je voljan spremno i vjerno služiti hrvatskom narodu i NDH". Drugim riječima, osoba koja nije arijskog podrijetla (Rom, Srbin ili Židov) i djeluje protiv države ne može imati povlašteni status državljanina te kao državni pripadnik može biti izložena svakoj vrsti samovolje i progona.[52]

5. *Zakonska odredba o prijelazu s jedne vjere na drugu* – njome je praktički onemogućen prijelaz iz židovske vjere na katoličanstvo ili islam (ukinuti su svi

[49] Isto, 176.
[50] Blažević, Alijagić, 907.
[51] Matković, 176.
[52] Blažević, Alijagić, 908.

dotadašnji zakonski propisi o načinu prijelaza na drugu vjeru). Prijelaz na rimokatoličku ili islamsku vjeru nije značilo i priznanje arijevstva.[53]

6. *Zakonska odredba o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskog naroda* – Židovima je zabranjeno svako sudjelovanje u radu, organizacijama i ustanovama "društvenog, omladinskog, športskog i kulturnog života hrvatskog naroda uopće, a napose u književnosti, novinarstvu, likovnoj i glazbenoj umjetnosti, urbanizmu, kazalištu i filmu".[54]

Dolazi i do niza zakonskih odredaba kojima je dan temelj prisvajanju židovske imovine.

1. *Zakonska odredba o sačuvanju hrvatske narodne imovine* – njome su poništeni svi pravni poslovi između Židova međusobno te Židova i trećih osoba, sklopljeni unutar dva mjeseca prije proglašenja NDH.

2. *Zakonska odredba o sprječavanju prikrivanja židovskog imetka* – propisana je kazna zatvora od jedne do pet godina i oduzimanje imovine za onoga "tko prikriva imetak Židova ili obilježje židovskog poduzeća". Ista je kazna predviđena i za osobu koja za Židova sklopi pravni posao "i pri tome zavede u bludnju drugu ugovarajuću stranu time, što zataji da pravni posao sklapa za Židova".

3. *Zakonska odredba o obveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća* – Židovi su morali prijaviti Ministarstvu narodnog gospodarstva, Uredu za obnovu privrede, svoju imovinu i onu koja je otuđena u vremenu od 10. veljače 1941. do 5. lipnja 1941., tj. do dana stupanja na snagu ove zakonske odredbe.[55]

Na kraju treba spomenuti i *Zakonsku odredbu o upućivanju nepoćudnih i pogibeljnih osoba na prisilni boravak u sabirne i radne logore* kojom je dan formalno-pravni temelj odvođenja svih stvarnih i "mogućih" neprijatelja države u

[53] Isto, 908.
[54] Isto, 909.
[55] Isto, 909-910.

zarobljeništvo.[56] U tom kontekstu bitan je Jasenovac kao najveći koncentracijski logorski sustav unutar NDH u kojem je prema reviziji 2013. godine poimeničnog popisa žrtava živote izgubilo 13.116 Židova.[57]

Nakon ubrzanog donošenja zakonske regulative, uslijedilo je doba kada su Židovi podnosili zamolbe za dodjelu arijskih prava, oslobađanje od nošenja na lijevoj strani prsa žute limene pločice s otisnutom židovskom zvijezdom, čije bi pozitivno rješavanje moglo značiti povratak podnositelja molbe među punopravne građane. Međutim, bilo je mnogo slučajeva kada papir nije značio ništa: vlasti su podnositelja zamolbe mogle "privremeno" (na mjesec dana, tri mjeseca i sl.) osloboditi nošenja židovskog znaka. Kada je to razdoblje isteklo, ljudi su ostavljeni na milost i nemilost ustaškoj policiji i mnogi su stradali. "Privremene" garancije da neće biti istjerivanja iz stanova za samo nekoliko tjedana mogle su biti dokinute ili se moglo dogoditi da neka druga služba pokrene iseljavanje. Konačno, mnoge od onih, koji su "stekli arijska prava" ili su bili pod "zaštitom" neke druge vrste, često je znala zahvatiti jedna od mnogobrojnih racija, pa su bili deportirani u logore i tamo ubijeni.[58]

[56] Matković, 293.
[57] Geiger, Vladimir, "Brojidbeni pokazatelji o žrtvama logora Jasenovac, 1941. – 1945. (procjene, izračuni, popisi)", *Časopis za suvremenu povijest*, 2, 2013., 227. Prema: „Poimenični popis žrtava KCL Jasenovac 1941-1945.", Spomen-područje Jasenovac, www.jusp-jasenovac.hr.
[58] Blažević, Alijagić, 909.

4. Protužidovsko djelovanje

Na području koje je u travnju 1941. postalo NDH živjelo je, prema podacima iz 1939. – 1940. otprilike 30.300 Židova. Nekoliko stotina Židova od toga broja živjelo je na dijelu teritorija koji je u svibnju 1941. anektirala Italija. Međutim, prema podacima objavljenim 1980. godine, 1941. godine je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Slavoniji, BiH i Dalmaciji ukupno živjelo 39.400 Židova[59]. Dijelili su se u tri skupine, od kojih je svaka imala svoju židovsku općinu. Najveća i najbrojnija bila je općina Aškenaza, a uz nju su djelovale još sefardska općina i općina ortodoksnih Židova, koje su okupljale manji broj članova. Židovskoj etničkoj zajednici pripadali su i Židovi koji su zbog različitih razloga promijenili vjeru. U Hrvatskoj je bilo i židovskih emigranata koji su se sklonili od terora njemačkih vlasti.

I prije uspostave NDH ustaški je pokret u svoje ideološke osnove ugradio antisemitizam. Ustaški poglavnik Ante Pavelić u svom spisu *Hrvatsko pitanje* iz 1936. označio je židovstvo kao neprijatelje hrvatskog oslobodilačkog pokreta. U proljeće i ljeto 1941. ustaške su vlasti donijele brojne mjere protiv Židova, izvrgavajući ih neljudskim i ponižavajućim postupcima. Tako je npr. naređeno njihovo obilježavanje uočljivim oznakama (svi su morali nositi žute trake sa židovskom zvijezdom), ograničeno im je kretanje, zabranjeno posjećivanje kina i javnih kupališta. U Zagrebu su svi morali napustiti sjeverni dio grada i preseliti se u ostale gradske četvrti. Židovi su masovno otpuštani iz javnih službi i poduzeća, a zadržani su samo oni bez kojih se nisu mogle obavljati neke djelatnosti.[60] Židovi su u Zagrebu (kao i u nekim drugim gradovima) morali predati ustaškim vlastima 1000 kg zlata (oko 100 g po članu zajednice) da bi time navodno bili izuzeti od progona, ali velikoj većini to nije pomoglo.[61]

Ustaški tisak stalno je podržavao protužidovske mjere i udaljavanje Židova iz javnog života. Zagrebački *Narodni list* u lipnju 1941. između ostalog piše: “Za Židove je Hrvatska bila predmet izrabljivanja, pa su tako i udesili svoje držanje prema hrvatskom narodu... Nitko objektivan ne može prigovoriti mjerama, koje se moraju

[59] Tomasevich, 659. Tomasevich spominje da nijedan niz brojeva ne može se smatrati potpuno točnim, ali predstavljaju najpribližnije vrijednosti. S druge strane, Matković kaže da je na području NDH bilo oko 36.000 Židova; u Zagrebu 12.000. Matković, 182.
[60] Matković, 182; 184-185.
[61] Goldstein, *Povijest 21: Hrvatska povijest*, 379.

poduzeti, da se Židove na gospodarskom polju stjera u njihove prirodne granice, te da Hrvat bude gospodar i na gospodarskom polju u svojoj zemlji." [62]

Dana 5. svibnja 1941. poglavnik je izjavio da će se "židovsko pitanje u NDH radikalno riješiti prema rasnim i gospodarskim gledištima". [63] Nastojao je opravdati mjere protiv Židova, pa je potkraj lipnja 1941. donio izvanrednu zakonsku odredbu i zapovijed u kojoj je Židove kolektivno optužio za širenje glasina i kao glavne krivce u otežavanju opskrbe stanovništva.[64]

Već 14. travnja spaljena je sinagoga u Osijeku, a potom su tijekom 1941. srušene ili devastirane i sinagoge u drugim gradovima. Rušenje zagrebačke sinagoge, jednog od simbola židovske zajednice u gradu i grada općenito, počelo je u listopadu 1941. po odluci gradonačelnika Ivana Wernera, jer se navodno nije uklapala u urbanistički plan.[65]

Ustaše su određene skupine Židova štitili i iskorištavali. Posebno privilegirana skupina bili su "počasni arijci", tj. Židovi koji su bili povezani s važnim ljudima iz ustaškog režima, aktivno sudjelovali u ustaškom pokretu prije travnja 1941. godine, ili su na koji drugi način pridonijeli hrvatskom nacionalističkom idealu. Toj kategoriji je pripadalo gotovo 100 Židova, a zajedno s članovima njihovih obitelji, bilo ih je skoro 500. Šef države Ante Pavelić oženio je ženu koja je bila polužidovka, kao i Slavko Kvaternik, prvi ministar i vrhovni zapovjednik oružanih snaga. Prave Židovke su oženili general Ivan Perčević, bivši potporučnik austrougarske vojske i jedan od najbližih Pavelićevih vojnih savjetnika, Milovan Žanić, Predsjednik Zakonodavnog odbora te Ivan Oršanić, vođa organizacije Ustaške mladeži.[66]

Drugu privilegiranu skupinu činili su oni Židovi koji su imali korisnu profesionalnu naobrazbu. Neki su židovski liječnici radili u vojsci, a 81 židovski liječnik dodijeljen je na rad u područjima u Bosni koja su bila pogođena endemskim sifilisom. Bilo je nekoliko Židova i u državnoj upravi te u državnim trgovinskim poduzećima. Vlada je uporno tvrdila da su oni nenadomjestivi. Neki Židovi su od Ministarstva unutarnjih poslova dobili "posebne dozvole" zahvaljujući kojima su mogli živjeti u ustaškoj državi kao građani prvoga reda, pokrenuti vlastiti posao i raspolagati

[62] Matković, 185.
[63] Isto.
[64] Isto.
[65] Goldstein, *Povijest 21: Hrvatska povijest*, 378.
[66] Tomasevich, 660-661. Prema: izvještaji SS zapovjednika Franza Abromeita, pomoćnika Adolfa Eichmanna, koji je pomogao u provedbi „konačnog rješenja" u Hrvatskoj, od 7. prosinca 1942. godine, u Micr. No. T-120, Roll 5797, Frs. H309, 825-36.

svojom imovinom u skladu s općim zakonima. Također su oslobođeni od nošenja oznake kojom bi bili obilježeni kao Židovi.[67]

Likvidacija većine Židova u dijelu NDH koji je bio pod direktnom njemačkom okupacijom provedena je u tri faze. Prvo je uhićeno nekoliko velikih skupina mladih muškaraca Židova, no ubrzo su pušteni, kako bi se židovskoj zajednici povratio osjećaj sigurnosti.[68] Progoni i ubijanja Židova započeli su u svibnju 1941. godine, i to je bila prva faza njihove likvidacije koja je trajala do kolovoza 1942. godine. Neki Židovi su ubijeni u napadima i kao taoci, no većina je odvedena u koncentracijske logore gdje su mnogi od njih odmah ubijeni, dok su mnogi drugi umrli od slabe prehrane, hladnoće, mukotrpnog rada i bolesti, posebice pjegavog tifusa – unatoč hrani, odjeći i lijekovima iz raznih izvora koje su im židovske vjerske zajednice iz Zagreba i Osijeka (dok god je postojala) uspijevale poslati.[69]

Ustaška vlada je od njemačkih vlasti zatražila da hrvatske Židove deportira u istočnu Europu. Prvi je zahtjev podnesen u listopadu 1941. godine, ali je odbijen. Iako je krajem veljače 1942. mnogo Židova iz dijela NDH koji je bio pod njemačkom kontrolom još uvijek bilo živo, Andrija Artuković, ministar unutarnjih poslova, u svom govoru održanom 24. veljače 1942. godine u Saboru najavio je da je u znak samoobrane NDH "odlučnim i uspješnim djelovanjem riješila takozvano židovsko pitanje".[70] Ta je izjava očito bila namijenjena Nijemcima i u propagandne svrhe jer, zapravo, nije bila istinita. To je potvrdio i drugi zahtjev koji je u svibnju 1942. godine vlada NDH uputila njemačkim vlastima da Židove iz NDH deportira u istočnu Europu. Ovaj put je zahtjev prihvaćen. Njegova primjena je odgođena do druge polovice

[67] Tomasevich, 660-661.
[68] Vidi Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 106.
[69] Tomasevich, 661.
[70] Dvanaest dana nakon osnivanja NDH, ministar Andrija Artuković izjavio je da će vlada „uskoro riješiti židovsko pitanje na isti način kao što ga je riješila njemačka vlada". Nekoliko dana nakon toga Ante Pavelić je njemačkim novinama izjavio da će se „židovsko pitanje radikalno riješiti prema rasnim gledištima". O tempu likvidacije Židova Ante Pavelić je sredinom prosinca 1941. iznio podatak da je koncem 1941. od oko 35.000 Židova još ostalo njih 12.000. Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999., 118. U tom smislu upadljiva je Goldsteinova tvrdnja: „ [...] genocid nad Židovima odvijao se postupnije i racionalnije, u nekoliko faza. Uzor je očigledno nađen u razrađenoj nacističkoj metodi koja je predviđala fazu ekskomunikacije, fazu koncentracije i fazu eksterminacije. Ustaški je režim posljednju fazu, fazu eksterminacije Židova, počeo provoditi već u ljeto 1941. godine. Već su tada, naime, postojali logori smrti u Jadovnu i na Pagu, do rujna se počeo organizirati jasenovački logor, u Zagrebu su tih mjeseci masovno strijeljani židovski taoci. Dok je nacistima od faze ekskomunikacije do faze eksterminacije trebalo osam godina (1933. – 1941.), ustaške su vlasti to obavile u nepuna četiri mjeseca (travanj – srpanj 1941.). Nema sumnje da se to odvijalo ne samo pod općim utjecajem politike Trećega Reicha, koji je ustaška NDH nastojala po mnogo čemu slijediti, već i po neposrednim njemačkim savjetima, kasnije i zahtjevima, ali je tijekom cijelog tog vremena bilo i mnogo ustaške samoinicijative i samovolje." Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 124.

kolovoza 1942. godine kada su Nijemci i ustaše zajedno uhitili oko 5.000 hrvatskih Židova i deportirali ih u logore smrti u istočnoj Europi. To je obilježilo drugu fazu uništenja Židova u NDH.[71]

Sljedeća deportacija provedena je u travnju i svibnju 1943. godine na zahtjev Nijemaca i označava treću fazu uništenja hrvatskih Židova. Oko 2000 Židova, u malim skupinama od 20 do 150 ljudi, trebalo je biti poslano u njemačke logore smrti u vagonima priključenima na obične vlakove. Ustaško redarstvo je obećalo da će uhititi njih 1500, ali je uistinu deportirano oko 1200. U to su vrijeme uhićeni Miroslav Freiberger, zagrebački nadrabin i Hugo Kon, predsjednik židovske vjerske zajednice u Zagrebu te su deportirani. Za Kona se više ništa nije čulo, a Freiberger je, navodno, ubijen na ulazu u Auschwitz, jer je protestirao zbog bezobzirnog postupka nad članovima njegove općine.[72]

U travnju 1944. godine njemačko poslanstvo izradilo je izvještaj u kojem je prikazano stanje preostalih Židova u Hrvatskoj. Zaključeno je sljedeće: 1. da su "počasni arijci" bili pošteđeni antisemitskih mjera i nisu bili u kontaktu s njemačkim predstavnicima u Zagrebu; 2. da su za Židove iz mješovitih brakova vrijedile antisemitske mjere samo kada su vlasti NDH inicirale postupke ili kada je to bilo politički nužno; 3. da se polužidovi, općenito gledajući, nisu smatrali Židovima osim ako nisu bili u braku s pravim Židovima te da je vlada djelovala protiv njih samo onda kada je to bilo politički potrebno; i 4. da su vlasti NDH bile vrlo uviđavne pri uvođenju antisemitskih mjera, a policijske vlasti brze i radikalne u njihovoj provedbi. Nekoliko dana poslije, njemački službenici iz Zagreba obavijestili su Adolfa Eichmanna, nacističkog dužnosnika i jednog od glavnih organizatora i izvršitelja genocida nad Židovima, da bi bilo koje daljnje akcije protiv Židova u NDH naišle na zapreke jer su mnogi vođe ustaškog režima, uključujući šefa države, bili u rodu sa Židovima.[73]

Naposljetku, Tomasevich kaže da jedan od posljednjih njemačkih dokumenata koje je našao iz lipnja 1944. godine, a tiče se Židova u NDH, govori o tajnim informacijama do kojih su došle njemačke službe prema kojima se u koncentracijskim logorima u NDH još uvijek nalazilo oko 800 Židova, većinom žena i djece. Oni su trebali biti deportirani što je prije bilo moguće, "ako ih u tome ne priječe postojeće direktive". Spominje da nije uspio naći u njemačkim dokumentima ili nekim drugim

[71] Tomasevich, 662.
[72] Isto.
[73] Isto, 662-663.

izvorima nikakve nove informacije o tim Židovima – jesu li oni zaista postojali, niti je uspio naći izvještaje o židovskom problemu u NDH koje je 3. kolovoza 1944. godine Hans Helm, policijski ataše u poslanstvu, obećao predati svojim nadređenima.[74]

[74] Isto, 663.

5. Židovi na područjima pod talijanskom kontrolom

Nijemci su željeli likvidirati i sve Židove koji su iz zone NDH pod njemačkom kontrolom prebjegli na područja pod talijanskom kontrolom, sve srednjoeuropske Židove koji su bili na području pod talijanskom kontrolom te Židove koji su ranije živjeli u Drugoj i Trećoj zoni. Čim je u kolovozu 1942. postignut sporazum o deportaciji otprilike 5.000 Židova iz NDH, njemački predstavnici u Zagrebu, u skladu s naredbama iz Berlina, započeli su rješavanje tog pitanja sa svojim talijanskim kolegama. Budući da je Njemačka s NDH sklopila sporazum da Židove iz NDH deportira u istočnu Europu, Nijemci su željeli da talijanska zapovjedništva u Drugoj i Trećoj zoni sve Židove predaju vlastima NDH. S jedne strane, talijanska vlada nije imala ništa protiv predaje Židova vlastima Reicha ili NDH te je Mussolini izjavio da će se prema tim Židovima ponašati na isti način kao prema Židovima s područja pod njemačkom kontrolom. S druge strane, vojni zapovjednici na bojištu usprotivili su se tom izručenju. General Mario Roatta, zapovjednik 2. armije, čije su jedinice okupirale Drugu i Treću zonu, obavijestio je 22. rujna 1942. godine Vrhovnu komandu da na teritoriju NDH pod talijanskom okupacijom živi oko 3.000 Židova.[75] Tvrdio je da bi njihova predaja vlastima NDH ili Nijemcima, narušila talijanski ugled jer je Italija, iako samo prešutno, preuzela te ljude pod svoje okrilje. General Giuseppe Pieche, predstavnik karabinjera u NDH, u potpunosti je podržavao mišljenje generala Roatte te je još izjavio da bi predaja Židova vlastima NDH značila da ih se osuđuje na smrt. Suočeni s dvjema različitim reakcijama, Talijani su počeli okolišati. Vlasti u Rimu rekle su Nijemcima da su generali na bojištu dobili zapovijed da izruče Židove. Generali su rekli da nisu dobili nikakvu takvu zapovijed. Obje strane su se ili pretvarale ili koristile taktiku odgode. Njemačke vojne i diplomatske vlasti smetala je činjenica da su Židovi koji su živjeli na područjima pripojenim Italiji i u Drugoj zoni, mogli slobodno živjeti u iznajmljenim kućama, svojim domovima ili hotelima, te da ih je talijanska vojska štitila i prema njima se odnosila na civiliziran način čak i nakon što je Treći Reich zatražio njihovo izručenje.

Talijani nisu mogli u potpunosti ignorirati stalno prisutni njemački zahtjev o izručenju Židova. Vjerojatno zbog nastojanja da bar suzbije tvrdnju Nijemaca da slobodni Židovi predstavljaju prijetnju silama Osovine i NDH, dijelom da dobije veću

[75] Poglavlje sam sažeo prema Tomasevich, 663-668.

kontrolu nad tim Židovima i dijelom da dobije više vremena za donošenje konačne odluke, Mussolini je odlučio, a Vrhovna komanda 28. listopada 1942. zapovjedila da se Židove iz Druge zone zatoči u logore na obali Jadranskog mora.[76] Logori za Židove u Drugoj zoni koje su održavali Talijani navodno su se pokazali preskupima i neučinkovitima. Židovi na teritorijima NDH pod talijanskom kontrolom vjerovali su da su Talijani ovim zatočenjem, pod njemačkim pritiskom, slijedili „njemačke metode“, što je pojačalo njihov strah od budućih događaja. Prema memorandumima 2. armije od 19. i 22. veljače 1943. godine, plan je bio sakupiti sve zatočene Židove u jedan jedini logor i to u Kamporu na Rabu, otoku koji su Talijani anektirali 1941. godine.[77] S druge strane, otprilike 1.000 Židova nalazilo se na otoku Korčuli. Briga i zaštita o njima bile su zajednički napori talijanskih vlasti, a o ishrani i piću te zdravstvenoj zaštiti brinuo se DELASEM (Delegazione per l'Assistenza degli Emigranti Ebrei – Izaslanstvo za pomoć židovskim iseljenicima).[78]

Predviđajući da će se talijanske snage ubrzo povući s jugoslavenskog teritorija, talijansko Ministarstvo vanjskih poslova poslalo je 19. kolovoza 1943. godine tajnu direktivu 2. armiji o tome kako se odnositi prema židovskim zatočenicima u slučaju povlačenja. Talijanske čete ih nisu smjele predati u tuđe ruke bez jamstva njihove zaštite, nisu im smjele dopustiti da slijede u Italiju talijanske snage koje su se povlačile, i morale su u što većoj mogućoj mjeri pristati na zahtjeve pojedinih Židova koji su imali pravo na poseban tretman (najvjerojatnije dopuštajući im da se presele u dio Italije pod kontrolom saveznika). Ustašama ili Nijemcima nije izručen nijedan Židov te su na taj način spašavani od sigurne smrti, međutim nije im bilo dopušteno ni masovno preseljenje u Italiju. Nakon povlačenja Talijana, jedinice Narodnooslobodilačke vojske prve su došle u logor na Rabu. Kasnijim istraživanjima utvrđeno je da je u logoru bilo zatočeno 3.577 Židova od kojih je njih 211, čija imena nisu poznata, uredilo odlazak u Italiju prije talijanske kapitulacije.[79] Od 3.366 ljudi čija su imena poznata, svi su otišli nakon što su partizani otvorili logor, osim 204 većinom starih i bolesnih ljudi. U ožujku 1944. godine Nijemci su ih, zajedno s otprilike 100 Židova koje su pronašli u Istri, odveli u Auschwitz gdje su ubijeni. Navodno je samo jedan od njih uspio preživjeti.

[76] Isto, 666.
[77] Isto, 667.
[78] Gitman, Esther, “Archbishop Alojzije Stepinac of Zagreb and the Rescue of Jews, 1941-45“, *The Catholic Historical Review*, 3, 2015., 502.
[79] Tomasevich, 667.

Kada su se talijanske snage povukle, neki Židovi iz Prve zone pridružili su se partizanima, neki su otišli na slobodna područja, [80] neki su pobjegli u Italiju, a neki su ostali na područjima koja su prethodno bila pod talijanskom vlašću pa su ih Nijemci kasnije uhvatili. Oni koji su uspjeli pobjeći u Italiju većinom su živjeli oko Padove i Milana. Tomasevich spominje da nije uspio saznati što se s njima dogodilo nakon što je Italija kapitulirala.

[80] Židovi su i na slobodnim područjima nastavili primati pomoć od DELASEM-a, Međunarodnog Crvenog križa i onih Židova koji su sklonište pronašli u Italiji.

6. Alojzije Stepinac

Godine 1934., zbog poodmakle dobi zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera, Sveta Stolica počela je tražiti nasljednika. Alojzije Stepinac po povratku iz Rima sa školovanja za svećenika postavljen je 1930. za nadbiskupskog ceremonijara. Zbog njegova ratnog puta, privrženosti Crkvi i nedostatka političkih veza, bio je jedini prihvatljiv kandidat kralju Aleksandru. Proglašen je koadjutorom-biskupom s pravom nasljedstva zagrebačke nadbiskupije. Godine 1937. umro je Antun Bauer i Stepinac je postao zagrebačkim nadbiskupom i predsjednikom Katoličke biskupske konferencije u Jugoslaviji. Stepinčevi stariji i bogatiji kolege svećenici u Zagrebu bili su nezadovoljni njegovim asketskim životom i naporima da smanji prihode visokopozicioniranom kleru tako da bi se taj novac više mogao usmjeriti u humanitarne svrhe i izgradnju malih crkava na periferiji grada. Čak je i prozvan „boljševikom“.[81]

Stepinac je kroz prvi mjesec postojanja NDH bio ushićen što je Hrvatska napokon stekla „slobodu“. U okružnici od 18. travnja 1941. pozvao je svećenstvo svoje nadbiskupije da ispuni svoju dužnost prema novoj državi u tome što će se moliti da šef države ima „duh mudrosti da ispuni ovu plemenitu i odgovornu službu za Božju slavu i za spasenje ljudi u pravdi i istini“.[82] *Katolički list* je 29. travnja objavio Stepinčevo pismo: „Nema nikoga među vama, koji u ovo posljednje vrijeme nije bio svjedokom najzamašnijih događaja u životu hrvatskog naroda. . . . Nitko pametan toga osuditi ne može i nitko pošten to zamjeriti ne može, jer je ljubav prema vlastitom narodu Božjim prstom upisana u ljudsko biće i Božja je zapovijed.“[83] Gitman kaže da je Stepinac na početku gledao olako na NDH jer se Pavelić prikazivao „dobrim katolikom“ koji će primijeniti „kršćanske vrijednosti“ zapostavljene u prethodnom heterogenom društvu. No vremenom se udaljio od ustaškog režima i najprije je u usmenim razgovorima i pismima ustaškim dužnosnicima, a zatim i u javnim

[81] Većina pogavlja sažeta je prema Gitman, 488-529. “During World War II, Blessed Alojzije (Aloysius) Stepinac, archbishop and later cardinal of Zagreb (1898–1960), took action to rescue several hundred individuals associated with Croatia’s Jewish community, more than 1000 Jews in mixed marriages, and a number of others in danger from the Nazis. Using archival evidence, survivor testimonies, and other documentation, the author discusses how Stepinac reacted to the policies of the Nazi – and fascist sponsored Ustaše regime and used his position in the Church to promote the rescue of Jews, supported by his moral convictions and Giuseppe Ramiro Marcone, Benedictine abbot and Pope Pius XII’s apostolic visitor to Croatia.”

[82] Gitman, 489-490.

[83] Isto, 490.

propovijedima, negodovao i prosvjedovao protiv ustaške politike nasilja i rasne nesnošljivosti.[84]

Sredinom svibnja 1942. pojavio se problem kada je Giuseppe Bastianini, talijanski guverner Dalmacije, izjavio da se uvelike povećao priljev židovskih izbjeglica na područja anektirana od strane Italije. Htio je upotrijebiti vojsku da stane na kraj tome i protjera ih natrag u NDH. Čim je ta vijest stigla do Stepinca, on je zajedno s Giuseppeom Ramirom Marconeom, papinim legatom u Hrvatskoj, obavijestio kardinala Luigija Maglionea, vatikanskog državnog tajnika o Bastianinijevim namjerama i zatražio da talijanske vlasti preispitaju tu odluku. Dopuštenje je dano i svim Židovima je dozvoljeno prebivanje u anektiranim područjima. Temelj ove dozvole bio je argument da se do 1942. otprilike 30% zagrebačkih Židova preobratilo na katoličku vjeru.[85]

Anthony O'Brien je od Židova s Korčule čuo o prijeziru Stepinca prema njemačkim i talijanskim okupatorima i dužnosnicima satelitske hrvatske države te o svoj pomoći koju je upućivao židovskom narodu. „Ono o čemu su izvijestili učinilo me ponosnim što pripadam Katoličkoj crkvi, ponosnijim nego što sam ikada bio.“[86]

Međutim, kada se u kolovozu 1942. godine nadbiskup Stepinac zalagao kod Pavelića da od deportacije u istočnu Europu spasi Židove koji su se prethodno preobratili na katolicizam, nije u tome uspio jer su Nijemci, kod odlučivanja o tome tko će biti deportiran, inzistirali na rasnom, a ne na vjeroispovijednom kriteriju.[87]

Sljedeća priča koja se ne smije propustiti je svjedočenje Teodora Grunera.[88] Izjavio je da je njegov otac, Bernard Gruner, glavni kantor zagrebačke židovske zajednice bio uhićen i poslan u glavni zarobljenički centar, početno mjesto deportacija u koncentracijske logore. Čim je Stepinac to saznao, njegov ured je pritisnuo vlasti da oslobode kantora zbog toga što mu je sin kao liječnik bio angažiran od strane vlade NDH u zdravstvenoj misiji u Bosni. Članovi obitelji za vladu zaposlenih Židova bili su izuzeti od deportacija.

---

[84] Goldstein, *Povijest 21: Hrvatska povijest*, 386.
[85] Gitman, 500-501.
[86] Anthony O’Brien, grof Thomonda (Irska), bio je u Zagrebu više od dvije godine i odlazio je na ručak sa Stepincem jednom tjedno. Razvili su blisku vezu te su raspravljali o puno toga, ali najviše o ratu u Europi. Godine 1941. pobjegao je iz Zagreba i završio na Korčuli. Rekao je da se iz “sigurnosnih razloga” otprilike 1.000 Židova iz NDH nalazilo na Korčuli i da je u njemačkom i hrvatskom tisku bila poznata kao “otok Židova”. Također je izjavio da tisuće austrijskih, njemačkih, čeških i poljskih katolika židovskih korijena drže veliku zahvalnost Stepincu. “Zatražili su i dobili njegovu pomoć.” Gitman, 503.
[87] Tomasevich, 661.
[88] Gitman, 505-506.

Tijekom posjeta Rimu u svibnju 1943. Stepinac je otvoreno kritizirao naciste i ustaše. Nijemci i Talijani zahtijevali su od pape Pija XII da razriješi Stepinca dužnosti, ali je on to odbio učiniti i upozorio ga da mu je život u opasnosti. Isto je to učinio Ivan Meštrović, Stepinčev dobar prijatelj i kipar, te ga je zamolio da se ne vraća u Hrvatsku, ali mu je ovaj odgovorio da je prihvatio svoju sudbinu: ako ga ustaše ne ubiju, ubit će ga komunisti.[89] U potpunosti je bio svjestan mogućih posljedica zalaganja za druge.

Stepinac je također zaslužan za uspješno evakuiranje 11 židovske siročadi preko Turske u Palestinu. Uz to, od deportacije u Auschwitz spasio je 60 štićenika doma za starije i nemoćne „Lavoslav Schwarz“ tako što im je osigurao prebivanje na crkvenom imanju Brezovica 1943. – 1947. godine.[90]

Stvar vrijedna spomena je da se Stepinac zalagao za spašavanje Židova iz miješanih brakova. Tako treba spomenuti slučaj 48 katolkinja iz Osijeka čiji su supružnici bili odvedeni u koncentracijske logore. One su se zajedno sa svećenicima i biskupima obratili Stepincu za pomoć koji je onda poslao pismo vlastima NDH u kojem je zatražio da ih se odmah pusti iz zarobljeništva. U isto je vrijeme zatražio pomoć Vatikana. Otvoreno je izjavio da će, učini li se nešto nažao tim ljudima, biti primoran privremeno zatvoriti sve crkve u Hrvatskoj i pustiti zvona da neprestano zvone. Pavelić je stoga bio primoran uzimati Stepinčeve prijetnje u obzir. Gitman ne donosi što se dalje zbivalo, ali valja pretpostaviti da su ti zarobljenici oslobođeni jer je Pavelić računao s time da bi mogao imati problema sazna li Sveta Stolica što se dogodilo.

U oči posebice upada sljedeća izjava tijekom jedne od Stepinčevih propovijedi: „Katolička crkva poznaje rase i narode samo kao Božja stvorenja i više cijeni onoga plemenitog srca nego onoga snažne šake; svi su ljudi jednaki u Božjim očima, bili oni Europljani ili crnci iz središnje Afrike.“[91]

Istodobno, Stepinac ostaje dosljedan u svom radikalnom antikomunizmu i hrvatskoj nacionalnoj orijentaciji, pa se, osuđujući ustaški režim, ne distancira od NDH kao države. Partizane, predvođene komunistima, smatra „antikristom“ i glavnim neprijateljem. Kroz sličnu evoluciju stavova prošla je i većina katoličkih svećenika u NDH. Neki su svećenici od ranije bili, a dio je 1941. postao aktivnim pristašama

[89] Isto, 507.
[90] Isto, 510.
[91] Isto, 508.

ustaškog pokreta. Samo je manjina ostala čvrsto uz ustaški pokret, a još manja manjina pridružila se od 1943. i 1944. godine partizanima ili surađivala s njima.[92]

Zašto se Stepincu dan danas nije odalo puno priznanje i ponekad čak završava u negativnim konotacijama? Zanimljiv odgovor daje Amiel Shomrony: „Židovi nisu ujedinjeni, nemaju jedno ujedinjeno mišljenje o svojoj religiji, a kamoli da bi imali mišljenje o drugim stvarima. [...]“[93] Neki priznaju zasluge Stepincu, ali tvrde da je mogao učiniti mnogo više. No da je bio glasniji i kritičniji, pitanje je bi li išta uspio napraviti. Ne smije se smetnuti s uma da je među ustašama postojala grupa koja je htjela izvršiti atentat na njega. Činjenica da je od rane 1936. podržavao židovske izbjeglice iz nacističke Njemačke i Austrije, skupljao novčane priloge za njih i dobio pogrdni naziv „judenfreundlich“ (ljubitelj Židova) od strane nacista govori u prilog tome da je Alojzije Stepinac bio čovjek svog vremena koji je uvidio opasnosti rasne politike i pomagao što je više bilo moguće onima koji su njom bili zahvaćeni.

[92] Goldstein, Povijest 21: Hrvatska povijest, 386. Vidi Akmadža, Miroslav, „Svetozar Rittig – svećenik ministar u komunističkoj vladi“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch*, ur. Renata Trischler, Njemačka narodnosna zajednica, Osijek, 2008.
[93] Gitman, 506.

ZAKLJUČAK

Kako je vrijeme prolazilo, tako je i vlastima NDH postajalo jasno da je savezn ička pobjeda neizbježna. Počela se rađati ideja o sačuvanju NDH kao državne tvorevine. Ustaški dužnosnici htjeli su pridobiti saveznike da podrže opstanak NDH te je u tom smislu 5. svibnja 1945. donesena *Zakonska odredba o izjednačenju pripadnika NDH s obzirom na rasnu pripadnost*. U njoj piše: „[...] Sve zakonske odredbe, prema kojima se pripadnici Nezavisne Države Hrvatske razlikuju s obzirom na rasnu pripadnost, kao i svi ostali propisi, izdani na temelju tih zakonskih odredaba, gube pravnu moć.[...]“[94] Time su pokušali dobiti potporu u ostvarenju te namjere što bi im svakako olakšalo borbu s Jugoslavenskom armijom, no takve su zamisli osuđene na propast od prvog dana. Naime, potpuno uništenje sila Osovine davnih je dana određeno jedinim mogućim ishodom, a NDH je ostala zadnjom vjernom saveznicom Hitlera u Europi.

U ustaškim logorima i na ostalim stratištima u NDH od ukupno 39.000 Židova, izgubilo je živote oko 24.000, a daljnjih blizu 7.000 SS-ovci su uz pomoć ustaša u ljeto 1942. i proljeće 1943. otpremili u smrt u razne nacističke logore, najviše u Auschwitz. S područja NDH preživjelo je približno 8.000 do 9.000 Židova, najviše u područjima pod talijanskom kontrolom i u partizanima.[95] Tragedija Židova unutar NDH ostavila je duboke posljedice i tragove na hrvatsko te bosansko-hercegovačko židovstvo. Prema Slavku Goldsteinu na području današnje Hrvatske bilo je 1940. godine oko 25.500 članova židovskih općina, a rat je preživjelo oko 5.500.[96] Tomasevich prenosi podatak da je na području današnje BiH prema procjeni broja stanovnika početkom 1941. od 14.000 živote izgubilo njih 10.000.[97]

Dan pobjede u Europi slavio se 8. svibnja 1945., kako je to i danas slučaj, no te je godine rat na Pacifiku još trebalo dovršiti. Strahote ratnih zbivanja na Starom kontinentu bile su gotove, deseci milijuna nevinih ljudskih žrtava izgubili su svoje živote zbog zločinačke ideologije te je započela potraga za pravdom koja dan danas nije okončana. Svijet je ušao u novo doba u kojem je bilo jasno što je čovjek sve spreman učiniti kako bi ostvario ono što je naumio.

---

[94] Matković, 295.
[95] Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 17.
[96] Goldstein, „Židovi Hrvatske u antifašističkom otporu“, 148.
[97] Tomasevich, 674.

LITERATURA

1. Akmadža, Miroslav, „Svetozar Rittig – svećenik ministar u komunističkoj vladi“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch*, ur. Renata Trischler, Njemačka narodnosna zajednica, Osijek, 2008., 101-115.

2. Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.

3. Blažević, Robert; Alijagić, Amina, “Antižidovstvo i rasno zakonodavstvo u fašističkoj Italiji, nacističkoj Njemačkoj i ustaškoj NDH”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, ur. Nenad Hlača, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2010., 879-916.

4. Geiger, Vladimir, “Brojidbeni pokazatelji o žrtvama logora Jasenovac, 1941. – 1945. (procjene, izračuni, popisi)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, 2013., 211-242.

5. Gitman, Esther, “Archbishop Alojzije Stepinac of Zagreb and the Rescue of Jews, 1941-45“, *The Catholic Historical Review*, 3, 2015., 488-529.

6. Goldstein, Ivo, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb: Novi liber, Židovska općina Zagreb, 2001.

7. Goldstein, Ivo, „Antisemitizam u Hrvatskoj: Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj“, *Antisemitizam, holokaust, antifašizam*, ur. Ognjen Kraus, Židovska općina Zagreb, Zagreb, 1996., 12-53.

8. Goldstein, Ivo, „Stjepan Radić i Židovi“, *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 1, (29) 1996., 208-2016.

9. Goldstein, Ivo, *Povijest 21: Hrvatska povijest*, Zagreb: EPH, 2008.

10. Goldstein, Slavko, „Židovi Hrvatske u antifašističkom otporu“, *Antisemitizam, holokaust, antifašizam*, ur. Ognjen Kraus, Židovska općina Zagreb, Zagreb, 1996., 148-155.

11. Matković, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2002.

12. Švob, Melita, *Židovi u Hrvatskoj*, Zagreb: K.D. Miroslav Šalom Freiberger; Židovska općina Zagreb, 1997.

13. Tomasevich, Jozo, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941 – 1945: okupacija i kolaboracija*, EPH, Novi liber, Zagreb, 2010.

SAŽETAK

Ovaj rad bavi se poviješću Židova na hrvatskim prostorima u tridesetim i četrdesetim godinama 20. stoljeća. Osvrće se na borbu Hrvata za političku neovisnost i samostalnost u drugoj polovici 19. stoljeća te na položaj Židova, koji se nerijetko smatraju „strancima“, i raspoloženje prema njima. Opisuje antisemitizam kao uobičajenu pojavu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće i donosi primjer Stjepana Radića kao političara koji nije bio izuzet od toga. Pokušava objasniti pojavu rastućeg antisemitizma pod utjecajem nacionalsocijalističke Njemačke i ukratko daje prikaz Travanjskog rata do kojeg je došlo poslije ulaska Jugoslavije u Trojni pakt, državnog udara te napada nacističkih i fašističkih snaga. Govori o zakonskim odredbama NDH koje su dale pravni temelj progonima Židova te njihovim sveobuhvatnim stradanjima pod ustaškim režimom. U završnom dijelu riječ je o onim Židovima koji su spasenje pronalazili u području pod talijanskom okupacijom te ulozi zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca.

Ključne riječi: Židovi, antisemitizam, Drugi svjetski rat, NDH, Stepinac

ABSTRACT

The Holocaust in the Independent State of Croatia

The thesis focuses on the history of the Jewish people in the Croatian territories in the 1930s and 1940s. It illustrates the struggle of Croats for political autonomy and independence in the second half of the 19th century, and discusses the position and attitude toward the Jews, who are often seen as „outsiders“. Anti-Semitism is described as a common phenomenon at the turn of the 19th into the 20th century, with Stjepan Radić as an example of a political individual who was susceptible to anti-Semitic tendencies. It tries to explain the emergence of anti-Semitism under the influence of National Socialist Germany and outlines the April War that started after the entry of Yugoslavia to the Tripartite Pact, the Yugoslav coup d'état and the invasion by the nazi and fascist forces. Also mentioned are provisions which gave the basis for the persecution of the Jewish people. The paper chronologically examines the targeting of the Jews. It attempts to analyze how some Jews found salvation in the Italian occupied areas and covers the role of the Archbishop of Zagreb, Aloysius Stepinac.

Keywords: the Jewish people, anti-Semitism, the Second World War, NDH, Stepinac